

*Шевель А.О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Сумського національного аграрного університету*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА Г. ГЕГЕЛЯ В АСПЕКТІ СЬОГОДЕННЯ

*«Відповідь на запитання,
які залишає без відповіді філософія,
полягає в тому, що їх має бути інакше поставлено».
Г. Гегель*

Анотація. В статті розкривається філософсько—правова система великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля. Автор розглядає проблеми держави, свободи і права індивіда, які піднімав філософ. Аналізується гегелівська філософсько-правова концепцію в сфері міждержавних відносин, що виступає сферою прояву ідеї зовнішнього державного права. Наголошується на актуальності ідей мислителя в наш час.

Ключові слова: власність, влада, громадянське суспільство, держава, міжнародне право, нерівність, свобода, третейський суд, форми власності, філософія права.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що трансформація українського суспільства в напрямку цивілізованих форм організації неможлива без ствердження його на засадах права. Тому сьогодні право постає як одна з найважливіших з поміж інших соціально-значимих проблем, перебуває в центрі обговорення громадськості і наукової спільноти. Ця обставина обумовлює потребу в глибокому проникненні в сутність такого складного феномена як право на основі його філософського осмислення. Останнє припускає погляд на право не просто як на соціальний інститут і засіб здійснення політичних цілей, а як на складний світ, багатогранну реальність зі своїми закономірностями, своїм улаштуванням і логікою розвитку. Це відрізняє його від інших сфер людського буття. Цю його специфіку і покликана визначити філософія права, яка починається з виникнення ідей про об'єктивні, незалежні від офіційно-владного розсуду природу і смисл права.

Дослідження в галузі філософії права мають давні і багаті традиції. Нашим науковим пошуком буде філософія права Г. Гегеля.

Філософсько-правова система великого німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля продовжує справляти сьогодні великий вплив на розвиток правових, історичних, політичних та соціальних наук. Фундаментальні праці Гегеля («Філософія права»,

«Філософія історії», «Феноменологія духу», «Наука логіки») не втратили своєї актуальності, підтверджують непересічне значення застосування нового діалектичного методу для аналізу соціальних процесів, геніальні висновки щодо вузлових проблем суспільного розвитку.

Мета й завдання дослідження.

Метою роботи є теоретичний аналіз філософії права Г. Гегеля.

У відповідності до поставленої мети дослідження вважалось необхідним вирішити такі **основні завдання:**

- визначити теоретико-методологічні засади філософії права;
- здійснити рефлексію філософії права Г. Гегеля.

Об'єктом дослідження є філософсько-правове вчення Гегеля.

Предмет дослідження становить вчення про право у філософії Гегеля.

Наукова розробка проблеми розкривається в класичних та новітніх розробках теоретичних і методологічних основ історико-філософської науки (Ц. Арзаканяна, Ю. Бородая, І. Бичка, Б. Богданова, О. Богомоллова, Б. Биховського, В. Горського, З. Каменського, П. Копніна, С. Кримського, Ю. Кушакова, О. Лосева, К. Любутина, М. Мамардашвілі, Т. Ойзермана, В. Ярошовця та ін.). Дослідження, які присвячені філософії Гегеля та його філософії права, зокрема: В. Асмуса, К. Бакрадзе, М. Булатова, В. Віндельбанда, П. Гайденко, С. Гогоцького, А. Гулиги, І. Ільїна, М. Киссея, Д. Керімова, В. Кузнецова, Д. Лукача, В. Малініна, Б. Маньковського, К. Маркса, Н. Мотрошилової, І. Нарського, Н. Нерсисянца, П. Новгородцева, А. Піонтківського, В. Пушкіна, Л. Хейде, Б. Чичеріна, В. Шинкарука та ін. Праці з історії та теорії філософії права: С. Алексеева, О. Бандури, В. Бабкіна, С. Бершадського, Є. Владімірова, К. Жоля, А. Каримського, Л. Кравченка, Б. Кістяківського, М. Костицького, М. Коркунова, М. Піляшкевича, П. Редкіна, Е. Соловйова,

Є. Трубецького, Б. Чічерина, Г. Щершеневича, Н. Яворського та ін.

Спираючись на твори класиків світової та вітчизняної філософської, філософсько-правової та політико-правової думки, широке коло гегелезнавчої літератури, найзначніших праць із філософсько-правової проблематики, постала можливість цілісного аналізу філософії права Г. Гегеля.

У центрі уваги «Філософії права» закономірно перебуває ідея держави як вищої стадії розвитку людини і суспільства, за якої досягається тотожність розумного і дійсного, оцінка якої сфокусована у відомій сентенції Гегеля: «Що розумне, те дійсне, і що дійсне, те розумне» [1, с.15].

На думку видатного українського вченого — гегельянця В. Шинкарука «Філософія права» — це державно—правова ідеологія буржуазного, тобто нового світу.

Гегель довів, що проблема свободи і права індивіда набула значущості проблеми свободи і права всього суспільства, що вони вузлові і взаємопов'язані, де свобода є похідною правовідносин. В основу законодавства покладені загальні й окремі елементи, які відповідають національному характеру і стадії історичного розвитку народу.

Обґрунтованим є положення Гегеля щодо «розумності та необхідності буржуазної системи і приватної власності».

Свобода індивіда виявляється передусім у праві на приватну власність, позбавлення якої рівноцінне відлученню особистості від природи, від індивідуального «Я».

Гегель обґрунтував причини існування правової рівності та майнової нерівності особи. Люди рівні у правовому відношенні, рівні у праві на приватну власність, але не рівні в обсягах володіння нею.

На думку філософа, помилковим є твердження, «начебто справедливість вимагає, щоб частка власності одного була рівна частці власності другого». Швидше навпаки «рівність була б тут несправедливою» [1, с.72].

Розуміючи подвійну природу власності (поєднання добра і зла), Гегель у цьому протистоянні віддавав перевагу добру і наголошував, що без власності людина буде більш неповноцінною, ніж з власністю. Розумність і доцільність власності він визнавав за умови, коли вона захищена Законом.

Право будується на принципі примусу, покарання, справедливості. Особливо цінним є твердження Гегеля, що лише у власності індивід стає розумним.

За Гегелем, роль права у суспільстві вирішальна: праведні закони спричиняють розквіт держави, а вільна власність є головною умовою його блиску.

Поєднання інтересів верхів і низів є запорукою розвитку держави. Лише правова держава спроможна забезпечити гармонійний розвиток верхньої й нижньої частин єдиного суспільства. Якщо рівень життя має опускається нижче необхідного рівня, то це свідчить про втрату в такій державі ролі права, честі й гідності.

Аналізуючи причини появи нерівності у суспільстві, владної та майнової нерівності між керівною верхівкою та підлеглими масами, Гегель дійшов висновку, що ці явища — постійні атрибути з часу виникнення держави.

Проблема полягає не стільки у майновій нерівності, скільки у різьчому майновому розшаруванні суспільства, зростанні бідних, концентрації надзвичайних багатств у руках вузької верхівки, що є свідченням безправ'я і беззаконня у державі. Така держава рішуче заперечувалася Гегелем.

Він вважав, що навіть за надмірного багатства суспільство не спроможне подолати бідність, що породжує зло, яке чинить один клас іншому. Гегель пропонував усунути цю суперечність через поєднання індивідуальних та державних інтересів, примирити суперечності та антагонізми шляхом формування справедливого і рівного для всіх закону.

Право розглядалося ним як найважливіший інструмент регулювання подібних протиріч. Значної уваги заслуговує теорія правової держави, в основу якої Гегель поклав принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Гегель виділив три складові реальної влади: законодавчу, виконавчу, конституційного монарха. Судова влада не виокремлюється, бо вона, за Гегелем, присутня в усіх зазначених гілках влади. Враховуючи те, що це були перші кроки філософів на шляху пошуку оптимальної форми державного устрою та засад громадянського суспільства, ідею конституційного монарха можна розуміти як прообраз президентської форми правління.

Зауважимо, що Гегель віддавав перевагу саме цій формі правління. На думку філософа, переростання держави у конституційну монархію «є справою нового світу», коли головна ідея держави наближалася до ідеалу.

Положення про конституювання конституційної монархії означало про повний відхід Гегеля від абсолютизму.

Ця проблема була ним добре поставлена, проте недостатньо обґрунтована. Під час вивчення громадянського суспільства, його соціальної структури, Гегель відзначав прогресивну роль середнього класу як головної опори державності, законності та інтелекту.

Гегель зазначав, що «держава, в якій немає середньої верстви, ще не перебуває на високій

стадії розвитку», і навіть приклад Росії, де були аристократія, кріпаки і надзвичайно маленька частка суспільства належала до середнього класу. Формування середньої верстви — одне з найважливіших завдань держави, підкреслював філософ. Формування середньої верстви потребує дуже тривалого часу, а вагома роль цього про шарку досягається у суспільстві лише на правовій основі [1, с.89].

Георг Гегель вважав філософію права філософською наукою про право, що має своїм предметом ідею права.

Російський філософ Семен Франк розумів філософію права як вчення про суспільний ідеал. «Філософія права, — писав він, — по основному традиційно типовому її змісту є пізнання суспільного ідеалу, з'ясування того, яким повинний бути благий, розумний, справедливий, «нормальний» лад суспільства».

Проаналізуємо гегелівську філософсько-правову концепцію в сфері міждержавних відносин, що виступає сферою прояву ідеї зовнішнього державного права.

По-перше, первинний матеріал для побудови гегелівського філософсько-правового вчення відноситься до певного ступеня розвитку духу, і є його об'єктивізацією, зовнішній прояв абсолютної ідеї виступає у праві як «прояв суб'єктивної волі». По-друге, «наука про право є частина філософії. Вона тому повинна розвинути ідею, яка представляє собою розум предмета, а не вказувати, якою має бути правова система всередині та зовні держав. По-третє, розрізняючи право та законодавство, Гегель проти їх різкого протиставлення, хоча й визнає, що зміст права може бути викривленим у законодавчому процесі.

Зовнішнє державне право за Гегелем впливає із взаємного визнання держав одна одної як «вільних народних індивідуумів», які стримують дії одних народів по відношенню до інших, оскільки до цього вони нічим не стримувались.

Держави, за гегелівською думкою у «Філософії права» та «Енциклопедії філософських наук», ставляться одна до одної як самостійні, незалежні індивідуальності, і тільки станом війни самостійність держав ставиться «на карту», тобто під сумнів.

У цьому випадку міжнародне право регулює їх конфронтаційність. Держави як такі — незалежні одна від одної, тому відносини між ними можуть бути тільки зовнішніми.

При цьому зовнішні відносини не змінюють їх незалежний статус, а лише свідчать про взаємне визнання «так званім міжнародним правом».

Правда, декілька держав можуть утворити міждержавні об'єднання, як наприклад, союзи та коаліції, але вони, на думку Гегеля,

відносні й обмежені в історичному часі. Критику Б. Рассела позиції Гегеля про негативне ставлення до утворення об'єднань держав «на кшталт Ліги Націй» український вчений Цюрупа М.В. вважає несправедливою, адже німецький мислитель лише вказує на нестабільність таких союзів, бо згідно з невблаганним законом діалектичного розвитку подібне об'єднання переходить до своєї протилежності — розрізненості самостійних держав.

Внутрішні державні владні елементи, у тому числі армія та органи воєнно-політичного керівництва, — несамоствійні, бо вони виступають органічними моментами державного цілого (суверенітету держави).

Держави — не приватні особи, їх відносини складаються інакше, ніж «чисто приватно власницькі відносини». Регуляція останніх полегшена тим, що над ними стоїть суд і влада, котрі реалізують право.

Безумовно, і відносини між державами повинні бути правовими, та оскільки не існує влади, яка б здійснювала виконання міжнародного права і правову регуляцію, то міждержавні відносини залишаються відносинами «зобов'язання».

Цю думку німецького філософа права Цюрупа М.В. розуміє як принципово важливу для встановлення природи міжнародного права — взаємного зобов'язання, договірної ставлення до суверенних суб'єктів, а також необхідною для розуміння обмеженої ролі третейського суду при вирішенні міждержавних суперечок.

Останнє важливе у зв'язку з давньою мрією народів щодо утворення міжнародного органу, який регулює міждержавні відносини і запобігає міждержавним війнам.

З позицій сьогодення характеристика третейського суду як обмеженого у правосильності виглядає актуальною з огляду на неефективність суду в Гаазі при регуляції африканського, сербсько-боснійського конфліктів, регулювання складних міжнародних відносин.

Крім того, сама ідея особливого міжнародного суду приймається далеко не всіма членами спільноти.

Міжнародне право, за Гегелем, — це не дійсне право, а лише зобов'язання, тому що дійсним виступає внутрішньодержавне право — позитивне право і законодавство, разом з тим, він не відкидає сам принцип міжнародного права як правових, договірних відносин. «Принцип міжнародного права як всезагального, яке в собі і для себе повинно бути значущим у відносинах між державами, є, на відміну від особливого змісту позитивних договорів, той, що договори, на котрих засновані зобов'язання держав по відношенню одне до одного, повинні виконуватись».

Важливим видається той момент, що німецький мислитель підтверджує міжнародно-правовий суспільний, а не індивідуально-приватний характер війни, який до нього влучно визначив Ж.-Ж. Руссо.

Але і Г. Гегель вказував: «...Війна взагалі не ведеться проти внутрішніх інститутів і мирного сімейного та приватного життя, не проти приватних осіб». Високо оцінити сьогодні можна гегелівські основи філософської концепції міжнародного права війни. По-перше, була визнана історична роль війни у міждержавних стосунках: війна не є випадковим чи стихійним явищем, а виступає моментом взаємин між державами, коли їх суверенні волі не доходять до згоди і тому стає необхідним рухом у розвитку цих відносин.

Виходить, з огляду на теорію Гегеля, що гуманітарне втручання у будь-яких формах у справи інших держав: від спостереження до інтервенції не має класичної правової підстави.

Норови націй же засновані на морально-філософському і правовому розумінні справедливості. Справедливість, як одна з основ побудови норм міжнародного права, ґрунтується не на воєнній силі і могутності країн, а на загальнолюдських уявленнях справедливості.

Справедливе застосування норм права вимагає від тих, хто їх застосовує, — поліції, посадових осіб, — щоб вони були безсторонніми, вислуховували обидві або всі сторони справи, залишаючи осторонь свої особисті інтереси.

Перефразовуючи Гегеля, можна стверджувати: «вся справа в справедливості», а вона відсутня, якщо розглядати її суб'єктивно. Врешті-решт, важливою є ідея німецького філософа про високий статус права — «в світі не має нічого вищого за нього», хоча в ньому є різні можливості для суспільства й особи: право на життя священне, однак від нього доводиться відмовлятися у зв'язку з війною. Відзначаючи такий статус права, він реалістично вказував, що хоча право на землі і на небесах святе, але на землі право може бути порушене, тому завданням науки постає аналіз того, чим є насправді міжнародне право. Продовжуючи логіку міркувань мислителя, можна стверджувати, що завданням міжнародного права є збереження міжнародної етики й універсального права, які склалися упродовж тисячоліть та подальший розвиток їх гуманістичних основ. Отже, «у вченні Гегеля закладався фундамент розуміння міжнародного права як особливої галузі права, що має витоки у гуманних відносинах між народами, кожен з яких є носієм колективної волі і суверенних прав. А останні можуть лише узгоджуватись з рівними за значенням волею та правами інших народів» [6, с.103].

Епоха Гегеля не передрікала можливість розвитку суспільства за інших форм власності — державній чи колективній, існування комуністичного устрою. У тому й полягає універсальність законів і політико-правових принципів цього видатного філософа, що вони екстраполюють як до минулого, так і до майбутнього.

Прагнення і властивість особи — суспільства — держави до розвитку, розширення впливу, розквіту і занепаду, до власності й збагачення є визначальними категоріями природи людини і держави.

Як свідчить історичний досвід, залежно від форм власності (приватної чи державної), на які опиралися суспільні устрої, укріплювалися протилежні за інтересами соціальні піраміди, укорінювалися різні традиції, принципи права і звичаєвого права, національна культура, духовність серед усіх категорій громадян: як у верхах, так і у низах.

За умов соціалізму, коли панувало соціалістичне право і колективна форма власності, носіями права, влади була партійно—державна номенклатура Гегель, завжди актуальний, його філософська система ґрунтується на об'єктивних закономірностях, підтверджена всесвітнім розвитком, презентує інтереси індивіда, колективу, народу, суспільства, держави з точки зору права, доводить, що питання власності, закону, правової держави, моралі є вузловими, і вирішуються у нерозривному поєднанні інтересів громадянина — суспільства — держави.

Принципи Гегеля про те, що панування права в усіх сферах суспільного життя, забезпечення рівності всіх перед законом, недопущення прірви між соціальним і матеріальним становищем верхів і низів — запорука процвітання держави, благополуччя її громадян — є повчальними для правлячої еліти.

Головною передумовою успішного здійснення докорінних реформ, зміни майнових відносин є надійність правової бази та органів, які забезпечують її дотримання, особливо під час переходного періоду.

Заслуги Гегеля в галузі філософсько-правових досліджень значні й безперечні. Він — не тільки теоретик ідеї громадянського суспільства, але і його критик. Вагомий внесок Гегеля у розробку філософії права полягає, насамперед, у тому, що він був зосереджений на дослідженні реальних процесів та тенденцій у суспільстві. Йому вдалося розробити універсальну методологію, застосування якої до правової «матерії» дозволило створити досить плідну теорію держави і громадянського суспільства та їх взаємодії.

У працях Гегеля знайшли своє обґрунтування принципи правової держави, реалізація яких

створює сприятливі умови для функціонування громадянського суспільства. Підносячи значення держави, на що зазвичай лише й звертають увагу, як утілення всезагальності, як «дійсність Розуму» та «ходу Бога у світі», Гегель усе ж таки вважав ідеалом не будь-яку державу, а лише конституційну монархію. Він виступав за кодифікацію законів, публічність судочинства, створення суду присяжних, формулюючи тим самим найважливіші принципи правової держави, реалізація яких робить можливим функціонування громадянського суспільства.

Ці та інші, критичні та теоретичні ідеї Гегеля щодо громадянського суспільства є актуальними для становлення та подальшого розвитку сучасного українського суспільства.

Актуальність політико-правових принципів Гегеля для України є очевидною. Його ідеї мають активно впроваджуватися в український духовний простір. Гегель писав: «Філософічна наука про право має своїм предметом ідею права — поняття права та його втілення... Ідея права є свободою... Право є наявним буттям свободної волі... Система права є царством реалізованої свободи».

Література:

1. Гегель Г.Ф.В. Философия права. / Г.Ф.В. Гегель. — Москва: Мысль, 1990. — 524 с.
2. Гогоцкий С.С. Обзор системы философии Гегеля / С.С. Гогоцкий. — К., 1860. — 340 с.
3. Держалюк М.С. Політико-правові аспекти філософії Гегеля та їх значення для України / М.С. Держалюк // Стратегічні пріоритети № 3(8), 2008. — С. 22
4. Эфиров С.А. Итальянская буржуазная философия XIX века / С.А. Эфиров. — М., 1968. — 350 с.
5. Павлова Т.С. Історико-філософський аналіз права у філософії Гегеля / Т.С. Павлова // Вісник СевНТУ. Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. — Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. — С.50
6. Цюрупа М.В. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш. Монтеск'є та Г. Гегеля / М.В. Цюрупа // Проблеми філософії права. — 2003. — Том 1. — С.103

Шевель А.А. Философия права Гегеля в аспекте настоящего. — Статья.

Аннотация. В статье раскрывается философско-правовая система великого немецкого мыслителя В. Ф. Гегеля. Автор рассматривает проблемы государства, свободы и права индивида, которые поднимал философ. Анализируется гегелевская философско-правовая концепция в сфере межгосударственных отношений, которая выступает сферой проявления идеи внешнего государственного права. Отмечается актуальность идей мыслителя в наше время.

Ключевые слова: собственность, власть, гражданское общество, государство, международное право, неравенство, свобода, третейский суд, формы собственности, философия права.

Shevel A.A. Hegel's Philosophy of Law in the aspect of the present. — Article.

Summary. The article discovers the philosophical and legal system of the great German thinker G. Hegel. The author examines the problems of the state, freedom and individual rights, which raised the philosopher. The article analyzes Hegelian philosophical and legal concept in the field of international relations, which serves as the sphere of manifestation of idea of external state law. It is concentrated on the urgency of ideas of thinker in our time.

Key words: property, government, civil society, state, international law, inequality, freedom, the arbitral tribunal, ownership, philosophy of law.